SKOLE-KIRKE-SAMARBEJDET
i Sydthy, Thisted og Morsø Provstier

Undervisningsvejledning

Triptykon

Elever laver trefløjet altertavle
i tværfagligt arbejde

for 2. - 4. klasse

Kolofon

Materialet er lavet af

Skole-Kirke-Samarbejdet i Sydthy, Thisted og Morsø Provstier
Konsulent Svende Grøn | t: 2343 2337 | m: sg@km.dk
www.skolekirkesamarbejdet.dk | www.facebook.com/skolekirkesamarbejdet

Forord

Et skab kan indeholde mange vidt forskellige ting. Nogle gange kan man gætte indholdet af et lukket skab ved at kigge på, hvor skabet står. Et skab i et soveværelse indeholder ofte tøj. Et skab i et børneværelse har legetøj indeni, og køkkenskabet er fyldt af køkkenting.

Når mennesker i tiden før reformationen i første halvdel af 1500-tallet kom i kirke i fastetiden, stod der et lukket skab bag alterbordet oppe i koret. Hvad er der i et skab i en kirke? spurgte folk. Og svaret er enkelt:

Kirkens skab er fyldt af billeder

Kirkens skab er fyldt af billeder!

Og heldigvis står skabet åbent det meste af tiden; ja, de fleste steder står det åbent hele året på nær langfredag.

Dette undervisningsmateriale handler om at fordybe sig i Bibelens billedunivers ved at lave en triptykon. En triptykon er et trefløjet billed, som vi kender det for utallige altertavler i danske og udenlandske kirker. De kan lukkes som et skab, fordi de to sidefløje er halvt så store som midterfeltet.

Materialet ser på to-tre altertavler fra hver deres tid: Grünewalds gigantiske Isenheimer-alter fra 1512-1516, Niels Larsen Stevns alter i Vrensted kirke fra 1917 og Maja Lisa Engelhardts tilføjelse til alteret i Lodbjerg kirke fra 2008 (billedet i midten er fra 1500-tallet).

Det vil være naturligt at lade fagene kristendom og billedkunst samarbejde om projektet, da det dækker en række af Fælles Mål 2009 i de to fag.

Udover baggrundsviden, billedsamtaler og fremstilling af triptykoner lægger materialet op til, at eleverne forklarer indholdet af deres egen altertavle på en film. Ved at lægge filmen på skolens intra åbner man skolehverdagen for familier og omverden. Man kan få teknisk hjælp af Svende på sg@km.dk.

Omfanget af tidsforbrug på undervisningen i triptykoner kan variere meget afhængig af de lokale forhold. Dette materiale tager udgangspunkt i 8 lektioner.

Undervisningsvejledning

1. - 2. lektion

✚ Introduktion. Hvad er en altertavle? Hvem laver dem? Hvorfor er der altertavler i kirker? De første egentlige altertavler stammer fra Italien i 1200-tallet.

✚ Billedsamtale om Niels Larsen Stevns altertavle i Vrensted kirke fra 1917. Link til forholdsvis stor version kan du finde på www.skolekirkesamarbejdet.dk/Triptykon. Brug evt. spørgsmålene fra afsnittet om billedsamtale senere i materialet.

Man kan med fordel uddele en kopi af altertavlen, som eleverne kan skrive kommentarer og iagttagelser på. Se bilag 1. Altertavlen er delt i tre dele, hvor midterfeltet er dobbelt så stort som fløjene. Man kan altså lukke tavlen som et skab. Malemåden bærer præg af, at Niels Larsen Stevns var glad for fresko-maleri, som han lærte at kende som medarbejder på Joakim Skovgaards store udsmykning af Viborg Domkirke, afsluttet i 1906.

Venstre fløj viser Maria bebudelse; ærkeenglen Gabriel kommer på besøg hos den unge kvinde. Englen er hvid og gul, uskyldens og Guds farver. Maria er blå, ligesom traditionen helt tilbage fra renæssancen foreskriver det. Englens hænder rækker hende et usynligt barn, og Maria sidder med bøjet hoved og hænderne på hjertet. Himlen og englevingerne sprænger den ramme, som vinduet i rummet er. Kompositionen er præget af den lodrette linje fra englens blik til den lysere blå i Marias tøj. I kan læse beretningen i Lukasevangeliets første kapitel, vers 26-38.

Midterfeltet er en episode fra Jesu liv. I Johannesevangeliets tredje kapitel fortælles om et skriftklogt medlem af jødernes råd, Nikodemus, der besøger Jesus ved nattetide for at høre, hvem Jesus egentlig er. Jesus svarer blandt andet med det citat, som man kan læse under selve billedet: ”Og ligesom Moses ophøjede slangen i ørkenen, sådan skal Menneskesønnen ophøjes, for at enhver, som tror, skal have evigt liv i ham. For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv.”

Den rød-klædte Jesus, hvis ansigtet er omkranset af en lysende glorie, rækker den åbne hånd ud mod Nikodemus,

mens han blik ser afventende, tålmodigt på ham. Læg mærke til, at lysforholdene ikke helt passer: Glorien er en stærk lyskilde, der blandt andet oplyser håndflade og tommeltot på Jesus. Men Jesu ansigt og hans røde kappe oplyses af et lys, som synes at komme fra beskuerens sted. Nikodemus sidder eftertænksomt og ser ned på Jesu hånd.

Niels Larsen Stevns holder af at male med komplimentærfarver; altså modsatrettede farver, der når man blander dem giver grå, men når man "støder dem sammen" giver dynamik. Rød-grøn og blå-orange er giver kraft til det ellers rolige billede.

Det hvide lys, højglansen, viser kompositionen og den vej, som blikket oftest vil vandre

Det hvide lys, højglansen, viser kompositionen og den vej, som blikket oftest vil vandre: Fra Jesu ansigt til hans skulder til hans åbne hånd til det hvide plet på Nikodemus' nakke tilbage til Jesus.

Figurerne og kassen, som Nikodemus sidder på, danner et næsten lukket, kubisk rum; de sidder og "hænger" sammen.

Højre fløj viser Jesus på korset, hængende på et T-kors som danner overkanten af billedet. Den gule glorie lyser som en sol i det grålige billede. Under korset står Maria, Jesu mor, og apostel Johannes. Ser Jesus sin mor i øjnene, mens Johannes skjuler sit ansigt i sorg?

Rammen til altertavlen stammer fra 1587 og forestiller dels blade og vinranker; se deres betydning i Symbolkataloget senere i materialet.

Altertavlen er malet midt under 1. verdenskrig, som i gru og brutalitet viste helt nye sider af menneskers formåen. Niels Larsen Stevns maler i dæmpede farver evangeliet om en nærværende Gud, der kommer til mennesker med åbne hænder og håbefuldt lys midt i mørket.

✚ Igangsætning af billedarbejde. Hver elev får et ark tykt karton eller tyndt pap på ca. A3 størrelse. Den foldes to steder, så den kan lukkes. Toppen af pappet klippes i en dekorativ facon.

✚ Hver elev skal vælge 3 (eller evt. 5) motiver, som viser bibelske fortællinger. Begynd med en fælles brainstorm om, hvilke bibelhistorier de kan huske. Hvis de vælger fem, skal hver sidefløj rumme to fortællinger. Du kan finde eksempler på bibelhistorie i afsnittet Billedunivers senere i materialet.

3. - 4. lektion

✚ Billedarbejde. Eleverne skal arbejde med deres tavler ved, at de enkelte elementer laves hver for sig, klippes ud og limes på pappet. Det giver mulighed for at arbejde med samme motiv flere gange. Og det gør ikke noget, at man laver fejl.

Symbol-Bingo

Når klassen trænger til en pause i billedarbejdet, kan I med fordel spille et billedlotteri med symboler. Du kan forklare betydningen af symbolerne, og måske får elever inspiration til deres altertavler. Find kort og plader lige til at udskrive på www.skolekirkesamarbejdet.dk/Triptykon

Eleverne skal tænke på at lave personer, ting, symboler, handlinger, miljø og baggrund. Lav baggrunden til sidst.

De må gerne bevidst gøres om komposition: Hvad der er vigtigst, skal man se først. Men der må også gerne være detaljer, man først opdager senere: f.eks. hyrderne ude på marken i baggrunden af et julemotiv.

Tal om farver og symboler og deres traditionelle betydning; se afsnittet Symbolkatalog.

Det er en god idé at standse arbejde, når der ca. er et kvarter tilbage og se på de forskellige billeder. Man kan inspirere hinanden og spørge til hinandens billeder.

5. - 6. lektion

✚ Billedsamtale om Grünewalds Isenheimer-alter, der i dag hænger på Musée Unterlinden i den fransk-tyske by Colmar. Der ligger link til en god, digital version af billedet på www.skolekirkesamarbejdet.dk/Triptykon.

Man kan lade udgangspunktet for billedsamtalen være et spil, hvor A3-versioner af detaljer fra alteret ligger på borde (se bilag 2). Eleverne skal gå rundt mellem billederne og skrive en følelse/tanke på hver. Det er nok en god idé at lave en liste på tavlen med ord, der dækker tanker og følelser.

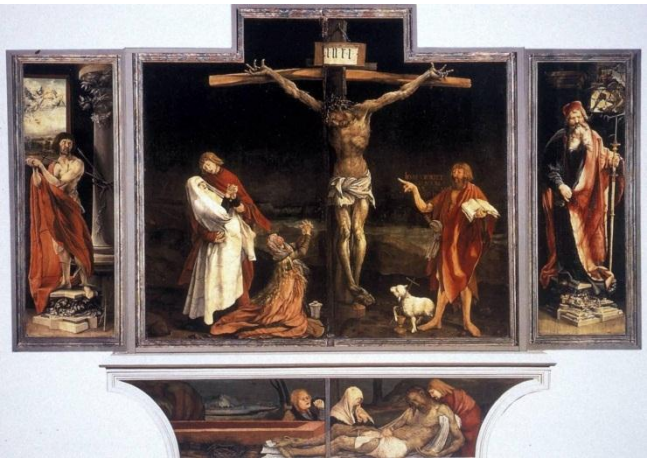

Alteret var lavet til et kloster i Isenheim, som behandlede folk for en meget smertefuld lidelse: Skt. Antonius' ild (eller ergotisme). Sygdommen skyldtes en svampeart, der især var at finde i rug, byg og græs og som hæmmede blodtilførselen til arme og ben; nogle gange med koldbrand til følge.
Grünewald (som var tilnavnet for kunstneren Mathis Gothart Nithart (ca. 1475 - 1528)) malede altertavlen i 1512-1516. Den består af tre lag, hvoraf det sidste ikke er så interessant i vores sammenhæng, da det er billedskærearbejder, der knytter sig til klosterets helgen, Skt. Antonius.

Første billede viser den lidende Jesus på korset.
Musée Unterlinden skriver bl.a. (frit oversat): "Billedet viser korsfæstelsen indrammet til venstre ved Sankt Sebastian gennemboret af pile og til højre ved Sankt Antonius, hvilende fredsommeligt skønt han bliver hånet af et skræmmende monster. De to helgener beskytter og helbreder de syge; Sankt Antonius, som skytshelgen for ofrene for Saint Antonius' ild og Sankt Sebastian, hvis støtte blev anvendt for at afværge pesten. Grünewalds korsfæstelse står som en af de mest gribende fremstillinger af denne scene i vestlig kunst på grund af kunstnerens mesterlige skildring af den rædselsvækkende smerte. Kristi afmagrede krop, der vrider sig under smerten af naglerne, der er slået gennem hans hænder og fødder. Denne krop er dækket med sår og gennemhullet med

torne, så det må have skræmt de syge, men efterlod samtidig ingen tvivl om Kristi lidelse; og dermed kunne billedet trøste dem i deres fællesskab med frelseren hvis smerte, de delte. Maria, Jesu mor, er vist ved Kristi højre side, hvor hun bryder sammen i angst i armene på Johannes. Ved Kristi venstre side er Johannes Døberen ledsaget af et lam, der symboliserer ofringen af Jesus. Tilstedeværelsen af Johannes Døberen er anakronistisk. Halshugget efter ordre fra Herodes i 29 e.Kr. , kunne han umuligt have været vidne til Kristi død…"
Under korset står altså Jomfru Maria i hvid sørgedragt, Johannes, Maria Magdalena med salvekrukke og sorgknugede hænder (Gombrichs udtryk) og Johannes Døberen, der siger: "Han skal blive større, jeg skal blive mindre!"
Nedenunder selve tavlen ser man, Jesus bliver lagt i graven.
Kontrasten mellem rød og grøn er meget stærk. Det røde blod og de røde klæder mod den grønlige krop og grønne himmel. De krampagtige hænder og det lidende ansigt. Grünewald var en gammeldags maler; han malede gotisk med store følelser og stor intensitet; langt fra samtidens polerede renæssance.

Isenheimer-alterets andet lag forestiller to-tre billeder, hvor Jomfru Maria er hovedpersonen og yderst mod højre et opstandelsesmotiv. Yderst til venstre ses ærkeenglen Gabriel, der fortæller Maria, at hun skal føde Guds søn. Det foregår i et kapel-lignende rum, langt fra sådan som et jødisk hjem så ud omkring år 0.
Den midterste del er del i to: Til venstre en koncert spillet af engle i et tabernakel og til højre Jomfru Maria med det lille Jesus-barn. Musée Unterlinden skriver (frit oversat): "En række symboler giver nøglerne til en tolkning: Den lukkede have er Marias liv og er et tegn på hendes evige jomfruelighed, rosenhækken uden torne refererer til hende som fri for arvesynden, figentræet symboliserer mors mælk. Sengen, spanden og natpotten understreger den menneskelige natur ved Kristus. Endelig viser højrefløjen opstandelsen, hvor Kristus kommer ud af graven og bestiger himlen badet i lys. Han forvandler den korsfæstedes ansigt i Guds ansigt. Opstandelsen og Kristi Himmelfart bliver derfor indkapslet i et enkelt billede."
Lyset spiller en langt større rolle i dette lag af alteret. Størst er opstandelseslyset, men også Betlehemsstjernen og den evige lampe i tabernaklet i form af en knælende kvinde kan være med.
Der er mange fortolkninger af koncertscenen. Denstoredanske.dk skriver: " Ud fra den

hellige Birgitta af Vadstenas åbenbaringer kan den knælende kvinde under baldakinen være Maria, skildret som morgenrøden i sin præeksistens før fødslen."

✚ Billedarbejde. Det er en fordel at lave baggrunden med våde farver, så det hele dækkes. Når eleverne har de øvrige elementer, kan de lave baggrunde i komplementære farver til personer, ting og miljø ved at se på farvecirkelen. Komplementærfarver ligger ovenfor hinanden. Altså er rød-grøn, blå-orange og gul-lilla komplementære.
Inden man begynder at lime, skal man lægge sit billede op. Prøv at flytte lidt på de forskellige elementer og se, hvordan det virker.
Når man synes, at udtrykket passer til fortællingen, skal man lime billedet.
Når det er tørt, tegnes de vigtigste dele af billedet op med en forholdsvis tynd tuschpen.
Og de tre (eller fem) motiver indrammes af en guldramme på ½-1 cm.

7. - 8. lektion

✚ Præsentation. Hver enkel elev skal forberede en præsentation af sin egen altertavle. Man skal blot fortælle, hvilke bibelhistorier det indeholder. Og evt. lidt om, hvorfor man har valgt lige præcis de fortællinger. Man må også godt kommentere, hvordan det har været at arbejde med altertavlen.
Præsentationerne skal filmes. Man hænger et sort bagtæppe op og filmer hver enkel elev. Der er lettest med iPad og iMovie, synes jeg, men alle mobiler og digitalkameraer kan bruges.
Man kan lægge den færdige film på en lukket Youtube- eller Vimeo-konto, som man så kan linke til på skolens intra. Du kan se en video-vejledning på www.skolekirkesamarbejdet.dk/Triptykon.

✚ Afslutning. Der er flere måder at afslutte projektet på. Her er nogle ideer:

- Besøg den lokale kirke og se altertavlen der. Kan I genkende noget fra jeres eget billede-arbejde eller de altertavler, vi har set på sammen? Er der forskel på at se en original altertavle i en kirke og at se den på internettet på en projektor? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Lav en udstilling af jeres altertavler i kirken, menighedshuset eller skolen. Og lav en fernisering med tale, småkager og saftevand.
- En af landets nyeste, mærkeligste og smukkeste altertavler ligger i vores område; jeg tænker på Maja Lisa Engelhardts tilføjelse til et gammelt alterbillede i Lodbjerg kirke. Der ligger link til en god digital version på www.skolekirkesamarbejdet.dk/Triptykon.

Det oprindelige alterbillede fra 1580-1590 forestiller nadveren. De to ydre fløje er lavet af forgyldt og forsølvet bronze. På Aalborg stifts hjemmeside skriver Niels Clemmensen om Maja Lisa Engelhardts arbejde: ” Hun har udnyttet muligheden for, at tavlen kan lukkes. Når den er lukket, ses Jesu grav med stenen, der er lagt foran. Fløjen mod nord viser i åben stand den tomme grav. Det ses som et aftryk af den døde: Kristus har været i graven. På sydfløjen ses den opstandne som et lys i mørket.
Det er blevet skik i Lodbjerg kirke at holde altertavlen lukket i fastetiden og åbne den under den første salme påskedag. Den er ligeledes lukket ved begyndelsen af gudstjenesten alle helgens dag, men åbnes så.”
Prøv at vise eleverne billederne, og lad dem frit komme med bud på en fortolkning.

- Forklar en altertavle. Hver elev får et lille kort med en altertavle (se bilag 3). Læreren har en kopi af hver i en pose. Læreren trækker et kort og prøver at forklare, hvad billedet forestiller. Den, der har kortet, trækker et nyt kort og forklarer det næste billede. Osv. indtil alle kort er forklaret.

Symbolkatalog

Korset	Det tomme kort er symbol på opstandelsen. Jesus er ikke længere død.
Krucifiks	Jesus, der hænger på korset, er symbol på, at han lider og besejrer døden for vores skyld.
Hjulkors	Det gamle nordiske solsymbol blev med kristendommen til det kristne kors. Hjul symboliserer i kalkmalerier tidens og livets gang.
Due	Helligånden, der bl.a. kommer nedover Jesu hoved, da han bliver døbt af Johannes Døberen.
Glorie	Stråleglans, der viser, at personen er hellig.
Løve	Symbolisere magt og majestæt. Løven er også symbol for evangelisten Markus.
Trekant	Gud Fader, Gud Søn og Gud Helligånd. Treenigheden, som viser de tre former, som Gud optræder i.
Alfa-omega	Første og sidste bogstav i det græske alfabet. Et symbol på Jesus, der er til stede alle steder til alle tider. Jesus siger i flg. Johannes Åbenbaring kapitel 22, vers 13: “Jeg er Alfa og Omega, den første og den sidste, begyndelsen og enden.”
Rose	Rosen symboliserer ofte Jesu blod eller Jomfru Maria. Og selvfølgelig kærlighed.
Vinranker	Ifølge Johannesevangeliet kapitel 15, vers 1 kalder Jesus sig selv for” det sande vintræ” som symbol på samhørighed med disciplene, der kaldes “grenene”, mens Gud kaldes “Vingårdsmanden”.
Blade	Blade fra Livstræet, der giver evigt liv.
Menneske	Ofte som et ansigt eller krop med vinger er symbol for evangelisten Matthæus.
Oksen	Et symbol for evangelisten Lukas.
Ørnen	Et symbol for evangelisten Johannes.
Lam	Symbol på offerdyr: Jesus, der ofrer sig for mennesker. Salmen ”O, du Guds lam” synges ved nadverindledningen under gudstjenester i folkekirken.

Farver

I renæssancen var farverne nærmest at betragte som symboler i sig selv. Man brugte farverne til at markere bestemte personer og stemninger; f.eks. var Jomfru Marias tøj som regel blåt, og på den måde kunne man skelne hende fra de øvrige kvinder.
Her er en liste over de gængse kirkelige fortolkninger af farverne:

- Gul/Guld: Det højeste, Guds lys
- Uren gul: Judas' farve
- Purpur: Kristi og Marias farve
- Grøn: Håb, vækst. Trinitatistiden fra pinse til advent
- Rød: Kærlighed, Ånd, ild, blod. Kristi kåbe og pinsens farve
- Blå: Troens farve, tillid. Marias kåbe
- Hvid: Lysets, renhedens og uskyldens farve. Gud
- Violet: Askese og sorg. Udtryk for bod og anger. Advents- og fastetiden
- Sort: Sorg og ydmyghed. Langfredag

Billedunivers

De her anvendte altertavler bruger følgende fortællinger:

Maria bebudelse

Jesu fødsel

Jesus møder Nikodemus

Nadveren

Korsfæstelsen

Gravlæggelsen

Opstandelsen

Listen over motiver, der bliver brugt på altertavler er uendelig. Her er en start (udover ovenstående):

Skabelsen

Adam og Eva

Syndefald

Noas ark

Moses og den brændende tornebusk

Moses og de ti bud

Abrahams ofrer (næsten) Isak

Jesu fristelse

Brylluppet i Kana

Jesus går på vandet

Den barmhjertige samaritaner

Lazarus opvækkes fra de døde

Zakæus

Indtoget i Jerusalem og tempelrensningen

Fodvaskningen

Gethsemane have

Peters fornægtelse

Himmelfart

Pinsedag

Dommedag

Billedsamtale

De vigtigste elementer i en billedsamtale er billedet og samtalen. Billedet er færdigt. Det forestiller det, som det forestiller. Kunstneren har gjort sit arbejde, og der er ligesom ikke mere at gøre.
Men det giver ingen mening og intet liv at hænge billedet op i et mørkt rum og lade det være i fred. Et billede skal betragtes, undersøges, udspørges, vurderes. Et billede skal blive en del af vore egne tanker og følelser. Der er en dialog mellem billed og beskuer. Derfor er samtalen lige så vigtig som selve billedet.

Et billede skal betragtes, undersøges, udspørges, vurderes

Samtalen skal åbne billedet op, så vi får øje på detaljer og betydninger, vi ellers havde overset.
Et billede er ikke et regnestykke, som vi skal regne ud og som altid giver det samme resultat! Men et billede viser heller ikke hvad som helst. Derfor skal vi turde udfordre hinanden, når vi taler sammen om billeder: Hvorfor synes du det? Eller: Hvor ser du det i billedet?

Det findes en del modeller for billedsamtaler. De har hver deres styrkesider, og det er nok et spørgsmål om personlighed, hvilke man vælger.

Gode spørgsmål

1. Præsentér billedet

- Hvem har lavet det?
- Hvornår er det lavet?
- Hvor hænger billedet?
- Hvem bestilte/købte billedet?

2. Hvad ”siger” billedet?

- Beskriv detaljeret billedet. Hvad forestiller det?
    - Personer
    - Ting
    - Symboler
    - Handlinger
    - Stemninger
    - Relationer
- Hvilke fortællinger kan man genkende i billedet?
- Hvilke temaer/emner rummer billedet

3. Hvordan ”taler” billedet?

- Hvordan er billedet lavet?

- Hvordan er kompositionen (Jeg plejer at forklare komposition ved at henvise til musik: Hvad er rækkefølgen? Hvor højt spiller de? Hvilke instrumenter spiller? Osv.)
- Hvad er forgrunden, mellemgrunden og baggrunden?
- Hvordan bruges farver, kontraster, lys og skygge?

4. Hvorfor er billedet lavet?

- Hvad er billedets budskab?
- Hvem er afsender - meddelelse - modtager?
- Hvad synes du om billedet?

Her er en anden model. Hentet fra www.billedguiden.dk:

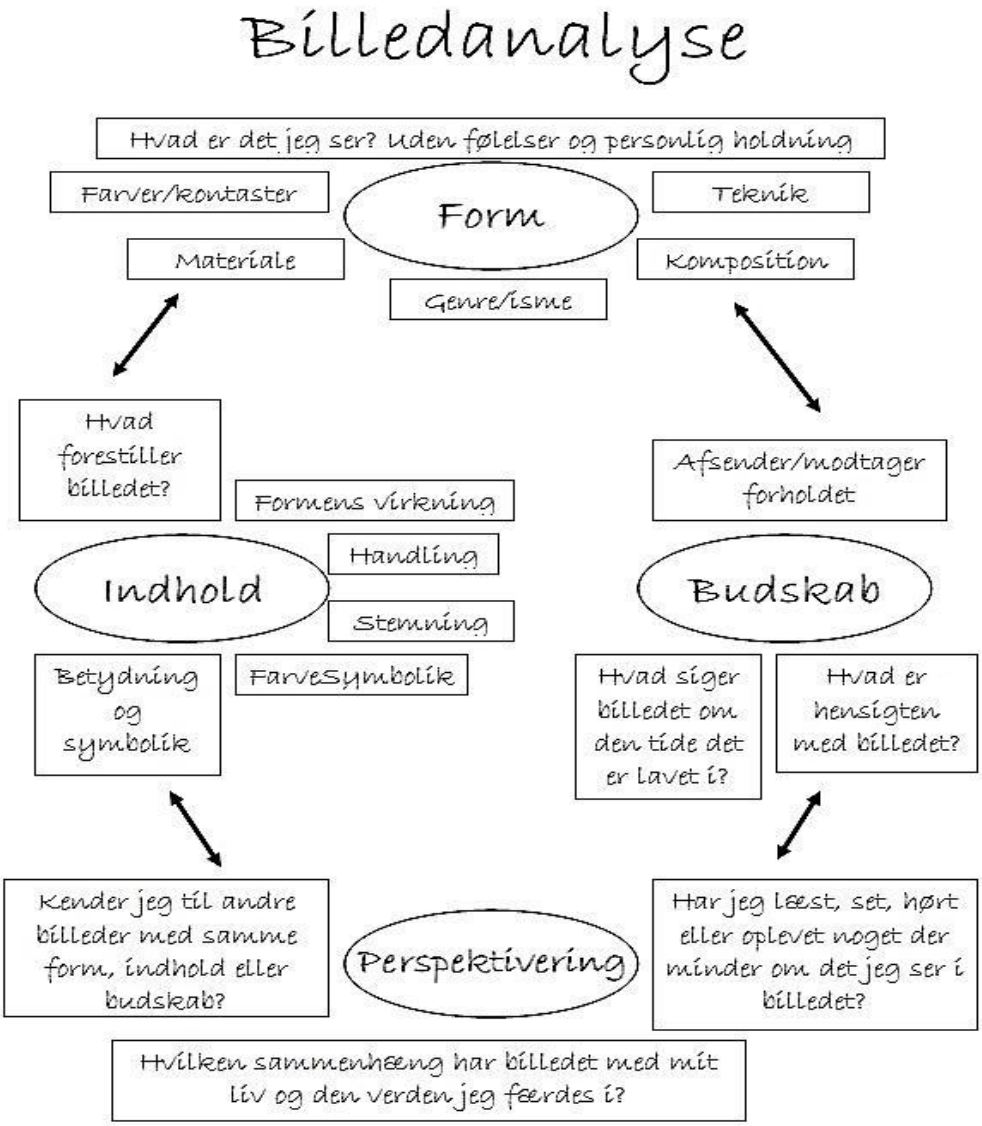

Litteraturliste og links

Bibelen, Det Danske Bibelselskab 1992

Nortvig og Høgh: Metoder i kristendomskundskab, Alinea 2009

Mikael Wivel: Niels Larsen Stevns og Verdens Lys, Thanning og Appel m.fl. 2006

E.H. Gombrich: Kunstens historie, Gyldendal 1997

Bruce Bernard: Bibelen og dens malere, Lademann 1984

www.bibelen.dk

www.aalborgstift.dk/kirker (skrevet af Niels Clemmensen)

www.denstoredanske.dk

www.wikipedia.dk

www.religionsfaget.dk

www.musee-unterlinden.com/isenheim-altarpiece.html

www.textanalyse.dk

www.smk.dk
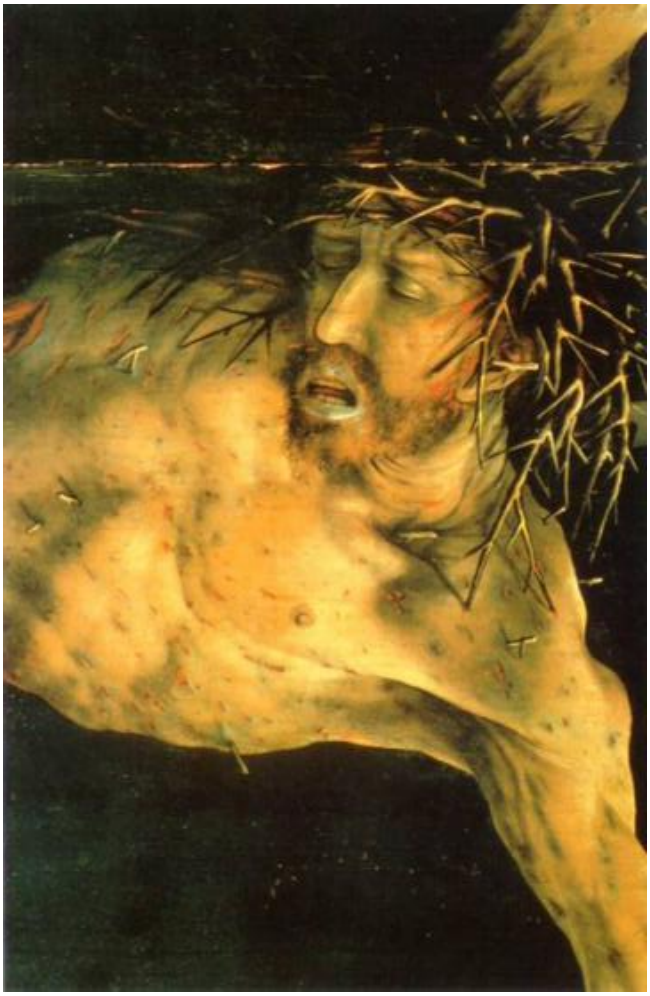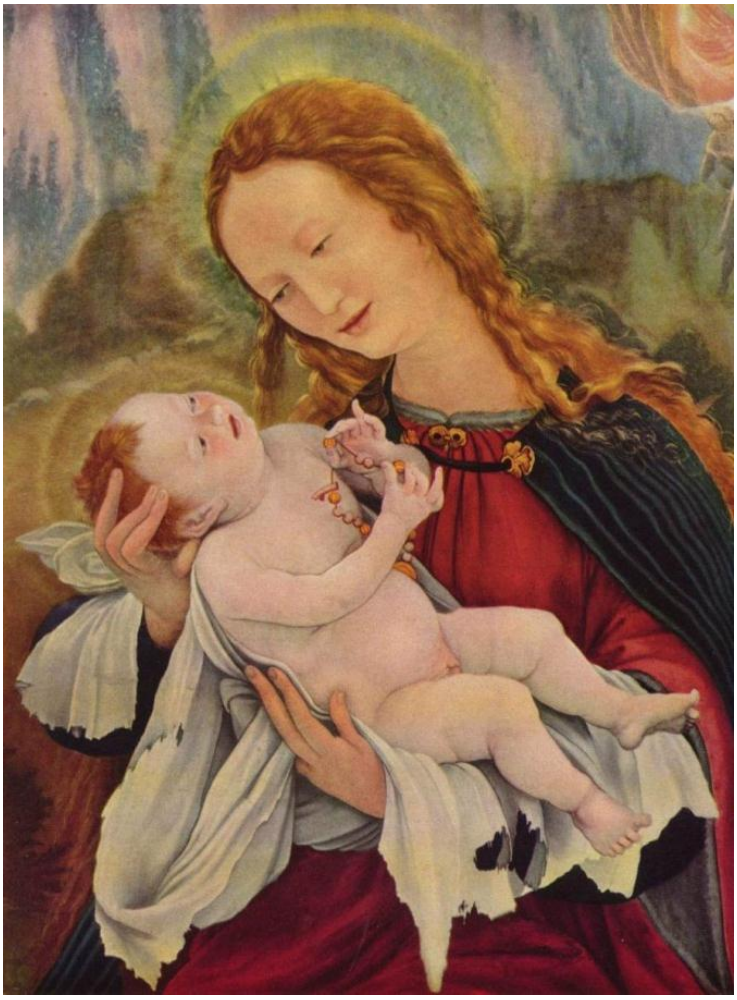
www.billedguiden.dk